

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՉ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՑԱՆԿԵՐԻ ԿԱԶՄՄԱՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԸ

1. Սույնով սահմանվում են ոչ նյութական մշակութային արժեքների ցանկերի կազմման
չափորոշիչները:

2. Ոչ նյութական մշակութային արժեքների ցանկերի կազմման չափորոշիչներն
են՝

1) արժեքի ընդունված գիտական անվանումը, ինչպես նաև ժողովրդի կողմից առավել
գործածվող տարբերակները.

2) բնագավառը (ժանրը, ոճը).

3) տեղայնացումը, տարածման շրջանը.

4) կրողը.

5) պատմական հակիրճ տեղեկանքը (երբ և ինչպես է ձևավորվել, առաջին վկայությունն
աղբյուրներում).

6) կենսունակությունը (նախնական գործառույթները, պատմական, մշակութային,
տնտեսական, հասարակական նշանակության պահպանվածությունը, զարգացումներն ու
փոփոխությունները).

7) բնութագիրը (եզակիությունը, պատմական, էթնոմշակութային, սոցիալական և
այլ առանձնահատկություն):

3. Ցանկում ոչ նյութական մշակութային արժեքների գրանցման չափորոշիչներն են՝

1) արժեքի կամ արժեքների համալիրի ոչ նյութական մշակույթի նշված բնագա-
վառներին պատկանելը՝

ա. ժողովրդական բանահյուսություն (լեզուն, բարբառները, խոսվածքները, բանավոր ավանդության բոլոր ձևերը և տեսակները),

բ. ժողովրդական երաժշտարվեստ (ժողովրդական երգարվեստն իր տեսակներով, ժողովրդական նվագարանային երաժշտությունն իր տեսակներով),

գ. ժողովրդական պարարվեստն իր տեսակներով,

դ. ժողովրդական թատերախաղերն իրենց տեսակներով,

ե. ժողովրդական տոներ,

զ. մարդու կյանքի շրջափուլերի (ծնունդ, հասունություն, ամուսնություն, մահ) հետ կապված սովորույթներ,

է. հասարակական, ազգակցական, ընտանեկան հարաբերությունների հետ կապված սովորույթներ,

ը. ազգային հավատալիքներ ու սովորույթներ,

թ. ժողովրդական կենցաղն իր դրսևորման տարբեր ձևերով,

ժ. տնտեսական կյանքի հետ կապված հմտություններ (երկրագործություն, անասնապահություն, ձկնորսություն, որսորդություն, առևտուր և այլն),

ժա. բնության վերաբերյալ պատկերացումներ և գիտելիքներ,

ժբ. ազգային խոհանոց,

ժգ. ազգային խաղեր,

ժդ. ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ (ժողովրդական արհեստներ և դրանց հետ կապված հմտություններ, ժողովրդական ճարտարապետություն, բնակարան, կահկարասի)։

2) ազգային ինքնության, հոգեկերտվածքի, աշխարհայացքի ձևավորման բաղկացուցիչ լինելը.

3) ազգային պատմության, տոհմի ծագման հետ կապված հիշողության, երևույթների, դեպքերի, գործընթացների խորհրդանիշ կամ այլ դրսևորում լինելը.

4) ազգային ավանդական մշակույթի եզակի դրսևորում լինելը.

5) ազգային և համամարդկային մշակութային, պատմական, կրոնական կամ գիտական նշանակություն ունենալը.

6) ոչ նյութական մշակույթի որևէ բնագավառի գիտելիքների և հմտությունների կրող լինելը:

4. Ցանկում ընդգրկելու նախապայման է ոչ նյութական մշակութային արժեքի կենդանի և կենսունակ միավոր լինելը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
ՂԵԿԱՎԱՐ

Դ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Ց Ա Ն Կ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈՉ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ

NN ը/կ	Անունը (անվանումը, վերնագիրը)	Բնագավառը (Ժանրը, ոճը)	Տեղայնացու- մը, տարած- ման շրջանը	Կրողը	Պատմական հակիրճ տեղեկանք (երբ և ինչպես է ձևավորվել, առաջին վկայություն- ներն աղբյուրներում)	Կենսունակությունը (նախնական գործառույթները, պատմական, մշա- կութային, տնտեսական, հասարա- կական նշանակության պահպանվա- ծությունը, զարգացումներն ու փոփո- խությունները)	Բնութագիրը (եզակիությունը, պատմական, էթնոմշակու- թային, սոցիալական և այլ առանձնահատկություն)
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	<i>«Մասնա ծոեր» Էպոս: Ժողովրդա- կան տարած- ված անուն- ներն են` «Մասունցի Դավիթ», «Ջոջանց տուն», «Քա-</i>	Ժողովրդական բանահյուսու- թյուն	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	ՀՀ բնակչություն, արտերկրների հայկական հա- մայնքների հա- յախոս հատված	Էպոսի հերոսներից Մանասարի և Բաղդա- սարի մասին հնագույն վկայությունները պահ- պանվել են Աստվածաշնչում (թա- գավորաց չորրորդ, ԺԹ), հետագայում Մովսես Խորենացու (գիրք Ա, ԻԳ) և Թովմա	Պահպանվում է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով: Միշտ չէ, որ բա- նասացներն էպոսը լրիվ են հաղորդում: Հաճախ պատմում են մեկ կամ երկու հատված` էպոսի միասնությունն ընդգծելով ողորմիներով, որոնք փա- ռաբանում են մնացած բոլոր հերոսներին: Պատմվող հատվածը կոչվում է այն հերոսի անունով, որի	«Վիպական բանահյուսու- թյուն» ժանրի ժողովրդական վեպի վառ օրինակ է: «Մասնա ծոերը» ամբողջական, կուռ կառուցվածքով, շուրջ 150 ասացողից գրառած եզակի հուշարձան է: Օտար զավթիչ- ների դեմ մղած դարավոր պայքարն արտացոլող հերո- սական ասք է` բաղկացած

1	2	3	4	5	6	7	8
	<p>ջանց տուն» «Սասնա փահլևաններ»</p>				<p>Արժրունու (Թովմա Արժրունի և Անանուն, «Պատմություն Արժրունյաց տան») երկերում: Դավթի և Խանդութի մասին գրույցների, Սասունում եղած իրեղեն ապացույցների հիշատակություններ կան 16-րդ դ. պորտուգալացի ճանապարհորդների (Ա. Տենրեյրո, Մ. Աֆոնսո) ուղեգրական նյութերում: Ուշ հայկական աղբյուրների թռուցիկ հիշատակությունները վերաբերում են 19-րդ դ. հանդիպող վեպի հերոսների անուններով տեղավայրերին (Խանդութի ձոր, Խանդութի բերդ, Դավթի թշնամիների գերեզմանները Խլաթի մոտակայքում):</p>	<p>մասին հյուսված է էպոսի տվյալ ճյուղը: Էպոսի վիպասացների բուն հայրենիքը Վանա լճի ավազանն ու նրանից հարավ-արևմուտք և հյուսիս-արևելք ընկած գավառներն են՝ Սասուն, Մուշ, Բաղեշ, Մոկք, Շատախ, Վան, Հայոց ձոր, Խլաթ, Արճեշ, Մանազկերտ, Ալաշկերտ, Բայազետ: 19-20-րդ դդ. գավառներից պանդխտացած և գաղթած վիպասացների ու նրանց սերունդների միջոցով «Սասնա ծոեր» էպոսն անցել է Արևելյան Հայաստան: Լեզուն հիմնականում արևմտահայ բարբառներն են, երբեմն նկատելի է նաև արևելահայ բարբառների ազդեցությունը: Ավանդվել է բանավոր, և նրա բնագրերը 19-20-րդ դդ. տարբեր վիպասացներից գրառված տարբերակներն են, որոնք կառուցվածքով, լեզվաբարբառային և վիպական ներքին հատկանիշներով բաժանվում են տիպաբանական-տեղագրական երեք մեծ խմբերի՝ Սասնա, Մշո և Մոկաց: Մրանցից բացի կան նաև խառը խմբեր: Նախնական պարզ ու կուռ տիպը, հավանաբար, եղել է Սասունինը, որի տարածումից էլ ստեղծվել են մյուս տարբերակները: Կենսունակ է, որովհետև որպես պարտադիր ուսուցման թեմա մտած է պետական կրթական</p>	<p>չորս ճյուղերից՝ «Սանասար և Բաղդասար», «Մեծ Մհեր», «Սասունցի Դավիթ», «Փոքր Մհեր»: Հերոսների չորս սերունդները՝ ճյուղերը, միմյանց հետ կապված են ազգակցական կապերով: «Սասնա ծոեր» էպոսի ամենաբնորոշ գիծը հերոսական անպարտելի ոգին է՝ պայմանավորված նրա նախահիմքում ընկած առասպելական դյուցազունների սխրանքներով և հայ ժողովրդի՝ իր ոսոխների, հատկապես, արաբական բռնակալության դեմ մղած դարավոր պայքարով:</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
						<p>ծրագրերի մեջ: Գիտական հիմնարկների կողմից մշտապես հետազոտվում և հանրությանն է ներկայացվում գիտական հրատարակությունների ձևաչափով, կատարվում են գրական մշակումներ: Երեխաների համար հրատարակվում են պատկերազարդ տարբերակներ: Նկարահանվում են գեղարվեստական ֆիլմեր, մուլտֆիլմեր, գրվում են երաժշտական ստեղծագործություններ:</p>	
2.	«Քոչարի»	Ժողովրդական պարարվեստ	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական պար	Հիշատակվում է վաղ միջնադարից:	Պահպանվում է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով, ինչպես նաև ժառանգաբար՝ ընտանիքի ավագներից երիտասարդներին: Տարածված են քոչարու տարբեր տեսակներ՝ ըստ տեղավայրի (Ապարանի, Ալաշկերտի, Մուշի, Մասնա և այլն) ու ըստ պարաձևի (մեկտակ քոչարի, երկուտակ քոչարի, երեքտակ քոչարի և այլն): «Քոչ» արմատն ըստ երևույթին կապ ունի չամորձատված՝ չկրտած ոչխարի-խոյի-գոչ-դոչ և խոչ անվանումների հետ, գալիս է վաղնջական ժամանակներից և կապված է խոյի պաշտամունքի հետ: Ղոչ գոյական անունից առաջանում է դոչաղ ածականը՝ համարձակ, խիզախ, քաջ: Թեպետ պարողներն այլևս չեն հիշում պարատեսակի նախկին «խոյ-	Հայկական ժողովրդական ծիսական խմբապար է: Քոչարին Հայկական լեռնաշխարհում ամենատարածված և ներկայումս ամենապահպանված հայկական պարն է: Բաղկացած է 2 մասից՝ չափավոր ու արագ: Երաժշտական չափը՝ 2/4, 4/4, 8/4: Ռիթմը շատ ճկուն է, իմպուլսիվ և հաճախակի սինկոպաներով: Պարաձևում քայլերը խրոխտ են, կտրուկ, մեծ ծնկածալերով ու ծունկկոտրուկներով: Պարը հրապուրիչ է առնական դինամիկայով: Կատարում են իրար սեղմված ձեռքերի անքակտելի բռնելաձևով, գլուխ-

1	2	3	4	5	6	7	8
						<p>այծային» բովանդակության մասին, սակայն ժամանակն ու հետագա շերտավորումը չեն կարողացել ամբողջովին հաղթահարել նրա նախասկզբնական (վաղնջական) ձևը: «Քոչարու» ճիշտ ձևի մեջ հստակ պահպանվել են հնագույն շարժումների շարժական արմատները, երբեմնի վարքագիծը, ցատկոտումն ու թռչկոտումը, մարտը, խոյերի ու այծերի պոզահարումը, այծամարդու շարժումները: Շարժումների նշանակությունն առավել լավ արտահայտված է դեպի առաջ սրընթաց հարձակողական շարժումների և ծանրության հենարանի տեղաշարժերի մեջ, որոնցով ասես արտահայտվում է ախոյանին պոզահարելու ցանկությունը: Կենսունակ է, որովհետև կիրառական է ընտանեկան, հասարակական խնջույքների, տոնախմբությունների, միջոցառումների ժամանակ:</p>	<p>ները բարձր, կիսաշրջանով կամ ուղիղ գծի դասավորությամբ: Կատարվում է գունայի և դիտլի նվագակցությամբ:</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
3.	<i>Յարխուշտա</i>	Ժողովրդական պարավեստ, ժանրը՝ ծիսական, ռազմական	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական պար	Հնագույն ակունքներ ունեցող ծիսական, ռազմական խաղ-պար է: Հիշատակվում է վաղ միջնադարից, վկայություններ կան Մովսես Խորենացու, Փավստոս Բուզանդի, Գրիգոր Մագիստրոսի մոտ:	Յարխուշտան դասվում է ծիսական, ռազմական խաղ-պարերի շարքին: Ժամանակի ընթացքում տարբեր փոխակերպումների է ենթարկվել՝ դառնալով աշխարհիկ զվարճանքի խաղ և պար, միաժամանակ պահպանել է հնագույն տարբերակին բնորոշ տարրեր, որոնց ակնհայտ վկայություններն են պարի դասավորությունները, պարաձևը, ծափերը, բանահյուսական տեքստն ու մարտական կանչերը: Հայտնի են յարխուշտայի հետևյալ տեսակները՝ Խարազանի յարխուշտա, թաք յարխուշտա, Սլիվանի յարխուշտա և այլն: Պարը տարածված է եղել Մասունում: Յարխուշտայի անվանումն ունեցել է տարբեր մեկնաբանություններ, որոնցից մեկն էլ այն է, որ Յարխուշտա նշանակում է զենքի ընկեր: Ավանդական յարխուշտան պարել են միայն տղամարդիկ: Ներկայումս յարխուշտան պահպանվում է հայ ժողովրդական և բեմական պարավեստում, և այդ կենսունակությունը նույնպես հաստատում է այս բացառիկ ավանդական պարանմուշի արժեքն ու ինքնատիպությունը: Բեմական տարբերակում պարում են նաև կանայք, նույն պարաձևով, սակայն ծափ զարկելով ոչ թե տղամարդկանց, այլև	Յարխուշտան ռազմական, ծիսական ծափ-պարերից է: Առանձնանում է յուրօրինակ կառուցվածքով, խաղային, երաժշտական, բանահյուսական տեքստերով և գունեղ կատարման ոճով: Դրա հիմնական դասավորությունը շրջանն է, որը պարբերաբար քանդվում է և վերադասավորվում երկու ուղիղ հանդիպակաց գծի: Այդ գիծ-մարտաշարքերը մտնենում են միմյանց, կարծես հարձակվում են իրար վրա: Այնուհետև պարողները բախվում են զլխավերևում կատարվող ծափերով և հեռանում: Մարտաշարքերը պարելով քանդվում են կամ վերադասավորվում շրջանի: Յարխուշտան պարում են երկու հակառակորդ խմբի բաժանված, և յուրաքանչյուրը պարում է մյուս խմբի դեմը՝ նրա հետ զույգ կազմելով: Հիմնական պարաքայլն ընդմիջվում է հակառակորդ զույգերի ծափերով և մեկ ոտքի ծունկը գետին զարկելով: Պարի եղա-

1	2	3	4	5	6	7	8
						<p>միմյանց հետ: Բեմական մշակումներում յարիուշտան ունենում է որոշակի բեմական մուտք և որևէ բնորոշ պարային դիրքով շեշտված վերջաբան: Բեմադրողի մշակման և բեմի օրենքներին համապատասխան՝ սահմանափակվում է պարողների իմպրովիզացիան: Պարն ուղեկցվում է գործիքային երաժշտությամբ, հաճախ էլ՝ ձայնագրությամբ: Բացակայում է բանահյուսական տեքստը, որին փոխարինում են պարողների հաճախակի կրկնվող մարտական բացականչությունները: Այն ավանդական պարերից է, որը ժողովրդական պարային մշակույթում պահպանվել է մինչև այսօր և շատ քիչ փոփոխությունների է ենթարկվել: Կենսունակ է, կատարվում է հնքնագործ և պրոֆեսիոնալ պարային խմբերում, ինչպես նաև ընտանեկան, հասարակական խնջույքների ու տոնախմբությունների ընթացքում:</p>	<p>նակային չափը 2/4 է: Այն սկսվում է միջին տեմպով և աստիճանաբար արագանում է: Ուղեկցվում է դիոլի և գուռնայի նվագակցությամբ:</p>
4.	Ավանդական հարսանեկան ծիսակատարություն	Մարդու կյանքի շրջափուլերի հետ կապված սովորույթ և ծես	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	Գյուղական և քաղաքային բնակչություն	Գրավոր տեղեկությունները վերաբերում են վաղ միջնադարին, ամբողջապես նկարագրվել է 19-րդ դարից սկսած:	Պահպանվում է հատկապես ավանդապաշտ ընտանիքների կողմից: Յուրաքանչյուր սեռատարիքային խումբ ունի սեփական գործառույթը հարսանեկան համալիրում. քավոր-քավորակին, հարսի հայրը, մայրը, եղբայրը, քույրը, փեսայի ազգական-	Հարսանեկան տոնական համալիր՝ երեքից յոթ օր տևողությամբ, որը ներառում է աղվեսխնամախոսի ծեսը, ցլի մորթը՝ իր հարակից արարողություններով, հարսի ծաղկոց և պարատուն, փեսայի գովք,

1	2	3	4	5	6	7	8
						ները և ընկերները:	սափրում և այլն:
5.	«Նսալիժ»	Մարդու կյանքի շրջափուլերից կնոջ ծննդաբերության հետ կապված սովորույթ	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքներ	Կիրառվում է բազմաթիվ ընտանիքներում:	Գրավոր տեղեկությունները հանդիպում են 19-րդ դարից, շարունակվում է այսօրվա կենցաղում:	Կենսունակ է, առանձնահատուկ զարգացում չունի, սակայն կիրառությունը շարունակվում է: Ժառանգաբար փոխանցվում է փորձով ընտանեկան միջավայրում:	Այլուրից պատրաստված ուտեստի տեսակ է, որն անհրաժեշտ է նոր ծննդաբերած կանանց ուժերի վերականգնման համար: Ունի ինչպես ռացիոնալ, այնպես էլ սրբազան երևույթի ընկալում, քանի որ հայերի երկրագործական մշակույթի մեջ ավանդաբար պահպանվել է հացահատիկային կուլտուրաների սրբագործ և սերնդաձի ազդեցության նկատմամբ հավատ:
6.	«Կատիկի բարձրացում» (կատիկ ՝ լատիներեն choana)	Մարդու կյանքի շրջափուլերից երեխայի ծննդյան և հասունության մանկան խնամքի հետ կապված սովորույթ	Հանդիպում է առանձին ընտանիքներում, մասնավորապես, արևելահայոց միջավայրում:	Կիրառություն ունի առանձին ընտանիքներում: Ժառանգաբար փոխանցվում է ընտանեկան միջավայրում՝ տարեցներից կրտսերներին:	Որպես ազգագրական բնույթի նյութ գրանցվել է 20-րդ դարում՝ ազգագրագետների կողմից:	Ազգային ավանդական մշակույթի եզակի դրսևորում է, բացառիկ երևույթ: Ճանաչողության դեպքում կարող է լայն տարածում ունենալ և նպաստել երեխաների խնամքին, սակայն կենսունակ է միայն սովորույթն իմացող ընտանիքներում:	Նորածին երեխաներին լողացնելիս կոկորդի՝ կատիկի մասի և քիմքի մերսման սովորություն, որի հետևանքով բերանի խոռոչի խորքային մասում կոկորդում և քիմքում մկանների ամրացման միջոցով ձեռք է բերվում շնչուղիների ազատություն, ձայնի հնչեղություն և այլն:
7.	«Տարի հացի» խորհրդանշանային	Բնության վերաբերյալ պատկերա-	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական	Հիմնականում կանայք, որոշ շրջաններում	Առաջին հիշատակությունները հանդիպում են 19-րդ դարի երկ-	Փոխանցվում է փորձով, ավագ սերնդից երիտասարդներին: Կենսունակ է, քանի որ կիրառական է և կապ-	Ժողովրդական տոնածիսական, խորհրդանշանային համալիրի բաղկացուցիչ

1	2	3	4	5	6	7	8
	կիրառում և նախշագարդում	ցումներ և գիտելիքներ, ժողովրդական տոնական մշակույթ, ժողովրդական խոհանոցի տարր	համայնքներ	նաև տղամարդիկ:	ըորդ կեսին (Ե. Շահագիզ, Ե. Լալայան, Ա. Ահարոնյան, Քաջբերունի):	ված սննդի ու կենդանի տոնի հետ:	տարր է: Պատրաստման գիտելիքները, հմտությունները փոխանցվում են ժառանգաբար: Տարի հացը կլոր է կամ ձվածկ՝ մոտ 30-40 սմ տրամագծով: Հայաստանի մի շարք շրջաններում հայտնի է եղել նաև այլ անուններով՝ Կրկենե, Կրկենի, Դովլաթ կրկենի, Միջնակ կլոճ Միջինք և այլն: Հացը կտրվում է Նոր տարուն (տարբերակներ՝ Մեծ պասի կեսին՝ Միջինքին) և բաժանվում տան անդամներին: Հացի զարդանախշերը խորհրդանշորեն կապվում են տիեզերածնության, արարչագործության և սերնդաճի գաղափարների հետ և այլն:
8.	«Մուրք Սարգսի» տոն	Ժողովրդական տոն	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետությունների հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական տոնակատարություն	Գրավոր ամենավաղ տեղեկությունները պահպանվել են 5-րդ դարից:	Տարածված է ընտանեկան, հասարակական միջավայրում, հատկապես երիտասարդության շրջանում:	Տոնածիսական համալիրը կապված է ամուսնական գուշակության հետ:
9.	«Տերընդեզ»	Ժողովրդական տոն	ՀՀ տարածք, օտարերկրյա պետություններ	Համաժողովրդական տոնակատարություն,	Հնագույն աղբյուրներից	Պահպանվում է հասարակության մեջ:	Պահպանվել են նորապսակ գույգերի կրակով կրկնապսակը, մոմերով երթը, կրակի

1	2	3	4	5	6	7	8
			-րի հայկական համայնքներ	առավել մեծ շուքով է տոնվում նորասպակների և նոր նշանվածների ընտանիքներում:			շուրջ պտտվելը, պարելը (որոշ վայրերում՝ յոթ շրջան, կան նաև հատուկ ծիսապարեր), կրակի վրայով ցատկելը և փեշը կրակով այրելը, աղանձ շաղ տալը: Մյուս տարրերը՝ մոխրով գուշակությունները, դեպի գերեզմանոց երթը պահպանվել է տեղ-տեղ:
10.	«Վարդավառ»	Ժողովրդական տոն	Ավանդական տոնի հիմնական բաղադրիչներն ամբողջ Հայաստանում, որոշ առանձնահատկություններ ՀՀ Տավուշի և Լոռու մարզերում:	Համաժողովրդական տոնակատարություն է:	Հնագույն աղբյուրներից	Փոխանցվում է համայնքի ներսում: Տավուշի մարզում պահպանվել և կատարվում են տոնի համարյա բոլոր առանցքային բաղադրիչները՝ սկսած ուխտագնացությունից, գոհաբերությունից, վերջացրած ջրոցիով, ծաղկաբաժանմամբ, ծիսական թխվածքով և ճլրթիով:	Ժողովրդական տոնածիսական, խորհրդանշանային համալիրի բաղկացուցիչ տարր է: Հայ ժողովրդի ամենասիրված տոներից է, որը տեղի է ունենում հունիսի 28-ից օգոստոսի 1-ն ընկած ժամանակահատվածում: Կապվում է հայոց հեթանոսական Աստղիկ և Անահիտ դիցուհիների պաշտամունքին, նաև մեծ ջրհեղեղից հետո Մասիսի գագաթից Նոյ նահապետի իջնելու հետ: Միացվել է եկեղեցական տոնացույցի «Այլակերպություն» կամ «Պայծառակերպություն» տոնի հետ:
11.	Արագածոտնի մարզի	Ժողովրդական հավատալիք	Արագածոտնի մարզի Նի-	Նիգավան գյուղի ներկայիս	Թևաթորոսի պաշտամունքի այս տարբեր-	Փոխանցվում է համայնքի և հայրենակիցների միջավայրում: Սուրբը	Եզակի և գուտ տեղական տոնածիսական համալիր է՝

1	2	3	4	5	6	7	8
	Նիգավան գյուղի «Մուրբ Թևաթորոսի» պաշտամունք	և սովորույթ	գավան գյուղ	և նախկին բնակիչներ	րակը վկայված է Արևմտյան Հայաստանի Դերջան գավառում՝ Գևորգ Հալաջյանի «Դերսիմի ազգագրություն» գրքի դեռևս անտիպ հատվածում (20-րդ դ. սկիզբ):	բուժիչ և զավակատուր է համարվում:	կապված սրբի գերեզմանի պաշտամունքի, Վարդավառ տոնին կատարվող ուխտագնացության և մատաղների, ավանդազրույցների ու հավատալիքների հետ:
12.	Արագածոտնի մարզի Քասախ գյուղի «Թուխ Մանուկ» պաշտամունք	Ժողովրդական հավատալիք և սովորույթ	Արագածոտնի մարզի մի քանի գյուղեր	Արագածոտնի մարզի Քասախ և Մռավյան գյուղերի բնակիչներ	Հուշարձանը հիշատակում է Թ. Թորամանյանը, նոր հեղինակներից՝ Տ. Պետրոսյանը (Հայկազուն): Պաշտամունքի մասին տեղեկություններ չկան:	Պահպանում են հիմնականում ներկայիս Քասախ գյուղի բոլոր բնակիչները, որոնց միանում են հուշարձանին հարևան Մռավյան, Քուչակ և այլ գյուղերի բնակիչները:	Պաշտամունքը կապված է համանուն սրբատեղիի հետ, որը գտնվել է Քասախ (նախկինում Չամուլու) գյուղում: 1963 թ. հայտնվելով Ապարանի ջրամբարի տարածքում՝ գյուղի բնակչությունը տարհանվել է և հաստատվել ներկայիս Քասախում, սակայն «Թուխ Մանուկ» սրբատեղիի պաշտամունքն ու դրա հետ կապված հավատալիքային համալիրն ամբողջովին պահպանվել է: Գյուղի բնակիչներն այստեղ նշում են Համբարձում, Վարդավառ, Մուրբ Խաչ և բազում այլ տոներ, ինչպես նաև ուխտ են անում՝ առողջանալու, զավակ ունենալու և այլ բաղձանքներով:

1	2	3	4	5	6	7	8
13.	«Կռունկ»	Ժողովրդական երաժշտարվեստ Երաժշտաբանաստեղծական ժանր է, քնարական երգ	ՀՀ մարզեր, օտարերկրյա պետություններ -րի հայկական համայնքներ	Համաժողովրդական երգ	«Կռունկը» հայկական ուշ միջնադարի լայն տարածում գտած երգերից է (16-17 դդ.), իր մեղեդիական ոճով մոտիկ ու հարագատ տաղային տիպի ստեղծագործություններին և հայ միջնադարյան պրոֆեսիոնալ երաժշտության նմուշներին: Մատենադարանի N 7717 ձեռագրում պահպանվում է երգի խագագրված ամենահին օրինակը: Ձեռագիր ամենահին տարբերակը պահպանվել է Քյուրդյան հավաքածուի (ԱՄՆ) N 85 տաղարանում: «Կռունկի» հաստատուն, մեկ միասնական բնագիրը վերաբերում է 1898 թվականին (Կ. Կոստանյանցի բաղդատական հրատարակություն): Գոյություն ունի «Կռունկի» 22 օրինակ: Երգի ամենաշատ օգտա-	«Կռունկը» 17-րդ դարի 2-րդ կեսին տարածված է եղել Կ. Պոլսում, Բութանիայում, Ադրիանապոլսում, Շապին-Գարահիսարում, Հալեպում, Երուսաղեմում: Հորինված լինելով իբրև գրավոր երգ և տարածում գտնելով հիմնականում գրավոր եղանակով պահպանել է իր հորինվածքի առանձնահատկությունները, չափն ու հանգը, նյութն ու բովանդակությունը: Ունի լեզվաոճական ընդգծված արտահայտչականություն, բառային, պատկերային ինքնատիպ համակարգ: Պահպանվել է հասարակության մեջ, փոխանցվում է ֆորմալ և ոչ ֆորմալ ուսուցման միջոցով:	Երաժշտաբանաստեղծական ժանրի պանդխտության թեմայով քնարական երգ է: Երգը մարմնավորում է երկու կերպար: Կռունկը երգի այլաբանական կերպարն է, իսկ բանաստեղծն ըստ էության գլխավոր կերպարն է, քնարական հերոսը: Այս երկու տարբեր, միանգամայն հակադիր գոյավիճակի տեր քնարական կերպարները միավորվում են, ինչի արդյունքում կռունկն այլևս չի դիտվում որպես այլաբանական կերպար, այլ անձնավորում է տարագիր բանաստեղծին, տարագիր մարդուն: Երկուսը միասին դառնում են աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդի խորհրդանիշ:

1	2	3	4	5	6	7	8
					գործվող տարերակը Կոմիտասի մշակումն է:		
14.	«Գացեք, տեսեք» երգ	Ժողովրդական երաժշտար- վեստ: Տոնա- ծիսական երաժշտաբա- նաստեղծա- կան ժանր է:	ՀՀ Արագա- ծոտնի, Շիրա- կի, Վայոց ձո- րի, Գեղար- քունիքի մարզեր, Երևան, Էջմի- ածին, Արմա- վիր քաղաք- ներ և այլուր: Մինչև 1915 թ. տարածված էր Արևմտյան Հայաստանի Տարոն, Վաս- պուրական գավառներում և Բու- թանիայում:	Արևմտյան Հայաստանի Տարոն, Վաս- պուրական և Բութանիա ազ- գագրական շրջաններից գաղթածների ներկայիս սերունդներ	Առաջին նմուշները տպագրվել են 18-րդ դարում:	Երբեմնի Բարեկենդանի ծիսական երգ է, որը մինչև 20-րդ դ. առաջին կեսը կատարվել է պար- ներիցայացում ծեսի ձևով: Այժմ կատարվում և փոխանցվում է ըն- տանիքի ներսում՝ որպես կատակերգ: Տարբերակներից մեկը կատարվում է «Արևիկ» մանկա- պատանեկան անսամբլի կողմից:	Ժողովրդական խորհրդանշա- կան, ծիսական երգ է՝ բաղ- կացած 12-13 շղթայական տներից, որոնցից յուրաքանչ- յուրը խորհրդանշելով տարվա մեկ ամսից մյուսին անցումը՝ փոխաբերական իմաստով նկարագրում է կենդանիների մեկը մյուսին ուտելը, այսպիսով ներկայացնելով տարեշրջանը և տոմարը:
15.	Բատուլա (Բաթուլա, Բատալո, Բատուլո)	Ժողովրդական պարարվեստ Օխական- հարսանեկան պարերգ	ՀՀ Արագա- ծոտնի, Գե- ղարքունիքի, Վայոց ձորի, Շիրակի մար- զերի գյուղե- րում, Վրաս- տանի Հանրա-	ՀՀ նշված մարզերի տարեցները, հիմնականում կանայք	Պարերգի առաջին գրա- ռումներից է Ք. Կուշնար- յանի 1927 թ. Գեղարքու- նիքում ձայնագրած տարբերակը: Պարի հնագույն ծագման և ծիսական բնույթի մա-	Երկար ժամանակ կենսավարելով իրրև հարսանեկան պարերգ, հետա- գայում կատարվել է նաև այլ խնջույք- ների ժամանակ: Քասախի բնակչուհի 78-ամյա Լենա Գևորգյանը, կատա- րելով պարերգի մի քանի տարբերակ, փաստում է, որ այս պարերգը կատա-	Պարատեսակին հետաքրքրու- թյուն և ինքնատիպություն է հաղորդում պարաբայլերի 5-րդ և 10-րդ հաշիվներին փոքր դադարը կամ զույգ հարվածը՝ «կտորելով» անընդհատ պար- բերական շարժումը, ինչը

1	2	3	4	5	6	7	8
			<p>պետության Ախալքալաք, Ախալցխա քաղաքներում և հայաբնակ գյուղերում</p>		<p>սին առաջին անգամ վկայել է Ս. Լիսիցյանը "Старинные армянские театральные представления и пляски", Ереван, т. 1, 1958, стр. 388.</p>	<p>րել են ինչպես հարսանիքների ժամանակ, այնպես էլ այլ առիթներով կամ անառիթ` ուրախ հավաքություններին: Հարսանիքի ծեսում այն կատարել են հատկապես «ճաղկոց տանը»: Այսօր ծիսական-հարսանեկան պատկանելություն ունեցող Բատուլան կատարվում է առանց բուն խորհրդի գիտակցման: Այդուհանդերձ, այն բավական տարածված և սիրված է թե՛ իբրև պար, թե՛ իբրև երգ:</p>	<p>կապված է խառը կամ մեջընդմիջվող մետրի հետ: Այս իմաստով այն նմանություն ունի մեկ այլ` Թամզարա պարի հետ: Այս պարի մի տարբերակը միևնույն պարաքայլերով և գրեթե նույն մեղեդիով, կատարվում է որպես Բատուլա Շիրակում, Ապարանում, Մարտունիում, որպես Թամզարա` Վասպուրականում, որպես Տապպուրի` Ջավախքի Ծալկա գյուղում:</p>
<p>16.</p>	<p>Ավանդական դարբնագործություն</p>	<p>Ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ</p>	<p>Մինչև 20-րդ դարի առաջին կեսը տարածված է եղել ոչ միայն քաղաքներում, այլև գյուղերում: Ներկայումս դարբնոցային ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունների վրա հենված արհեստանոցներ կան</p>	<p>Դարբիններ, որոնք դեռևս պահպանում են ավանդական դարբնոցային տեխնոլոգիաներով աշխատելու սովորույթը և ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունների կրողներն են:</p>	<p>Առաջին հիշատակությունը տրված է Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, այնուհետև միջնադարյան այլ պատմիչների կերկերում, որոնցից հիշատակելի են հատկապես Վանական վարդապետի և Ստեփանոս Օրբելյանի թողած հիշատակումները:</p>	<p>Փոխանցվում է վարպետ դարբինների կողմից աշակերտներին մեծ մասամբ այն դեպքում, երբ աշակերտի դերում հանդես է գալիս վարպետի կամ մերձավոր հարազատներից մեկի որդին: Առկա է տեխնոլոգիական շղթայի և առանձին բաղադրիչների հետ կապված գիտելիքների և հմտությունների գալիք սերնդին փոխանցման վտանգ:</p>	<p>Տեխնոլոգիական բաղադրիչներն են` երկաթ տաքացնելու, կռելու, տաք կամ սառը կոփելու, ջեռուցելու, ջրում մխելու (երկաթը ջրով կոփելը և նրան պողպատի հատկություն հաղորդելը) տեխնոլոգիական, ինչպես նաև օժանդակ փուլերը` զողելն ու գամելը: Հաջորդական տեխնոլոգիական փուլերը կազմում են տեխնոլոգիական շրջան, փուլերի ճիշտ հաջորդականությունը կազմում է տեխնոլոգիական շղթան: Տեխնոլոգիական բաղադրիչ-</p>

1	2	3	4	5	6	7	8
			Աշտարակ, Գյումրի և Երևան քաղաքներում:				ներից յուրաքանչյուրը պահանջում է լուրջ վարպետություն՝ հիմնված գիտելիքների, փորձի ու հմտության վրա:
17.	Խաչքարագործության վարպետություն	Ավանդական արհեստների հետ կապված հմտություններ և գիտելիքներ	Տարածված է ամբողջ Հայաստանում: Ավանդույթի համալիր պահպանվածությունը առկա է հատկապես Գեղարքունիքի ու Արագածոտնի մարզերում և Երևան քաղաքում:	Քարագործ վարպետ-քանդակագործներ, որոնք դեռևս պահպանում են խաչքարի զարդանախշ-խորհրդանշանների իմաստաբանության ու խաչքարի՝ որպես սրբազան տեքստի մասին գիտելիքը, ինչպես նաև քարագործության ավանդական տեխնոլոգիական հմտությունները:	Խաչքարագործությունը հայ ժողովրդական արվեստի յուրահատուկ դրսևորումներից է, որը հիմնված է հնագույն ավանդույթների վրա, անցել է զարգացման երկար ճանապարհ և այսօր էլ չի կորցրել իր արդիականությունը: Այն ճարտարապետության և քանդակագործության միջև միջանկյալ մասնագիտություն է: Խաչքարագործության ակունքները գնում են մինչև Հայաստանում վաղ քրիստոնեական շրջան՝ մոտավորապես 4-7-րդ դարեր: Այն իր զարգացումն է ապրել 9-10-րդ դդ. և հասել իր գագաթնակետին 12-18-րդ դարերում: Խաչքարի	Վարպետությունը ներկայումս համալիր կերպով պահպանվում է ավագ սերնդի քարագործ վարպետների կողմից, որոնք այն աշակերտության ու աշխատանքային փորձառության ձևավորման ճանապարհով փոխանցում են հաջորդ սերնդին:	Խաչքարագործության վարպետության համալիր գիտելիքները և հմտությունները ներառում են ոչ միայն տեխնիկատեխնոլոգիական ու կատարողական կատարման ունակությունների ու տեխնոլոգիական գործողությունների հաջողականության մասին ավանդական փորձն ու գիտելիքը, այլև խաչքարի զարդանախշերի ու խորհրդանշանների, ինչպես նաև խաչքարը որպես սրբազան հատկություններով օժտված պաշտամունքային օբյեկտի տեքստային իմաստաբանության ու բովանդակության իմացությունները: Խաչքարի վրա փորագրված ամեն մի խորհրդանիշ ունի իր նշանակությունը, որոնց փոխանցումը վարպետից աշակերտին խաչքարագործության մշակութային կողի պահպանման ու

1	2	3	4	5	6	7	8
					<p>արևմտահայաց կողմի վրա փորագրված կոմպոզիցիայի հիմնական տարրը խաչն է: Խաչի շուրջ հաճախ պատկերվում են երկրաչափական զարդանշաններ, հավերժության նշաններ, բուսական և կենդանական աշխարհի պատկերներ, ինչպես նաև մարդիկ՝ հատկապես սրբապատկերներ: Այն համարվում է ճարտարապետական փոքր կոթող: Խաչքարագործությունը ՀՀ տարբեր մարզերում հանդես է գալիս բազմակողմանի, հարուստ ձևերի մեջ՝ ունենալով, անշուշտ, տեղական ավանդույթներից բխող առանձնահատկություններ: Խաչքարի կերտման վարպետության մեջ հատուկ տեղ է գրավում հայկական յուրահատուկ զար-</p>		վերարտադրության հիմքն է:

1	2	3	4	5	6	7	8
					դանախձերի կատարումը: Դրանք ներկայացնում են խորհրդանիշերի մի ամբողջ համակարգ:		
18.	<i>Տոհմաձայն</i>	Ազգային պատմության, տոհմի ծագման հետ կապված հիշողության, երևույթների, դեպքերի, գործընթացների խորհրդանիշ	ՀՀ տարածք, արտերկրների հայկական համայնքների առանձին խմբեր	Ցայտուն կիրառվում է բազմաթիվ ընտանիքներում:	Գրավոր տեղեկությունները հանդիպում են 19-րդ դարից, բայց ծաղկում է ապրել հատկապես 20-րդ դարում և այսօր շարունակում է զարգանալ:	Կենսունակ է և շարունակում է զարգանալ թե՛ ձևի, թե՛ բովանդակության տեսակետից: Այսօր տոհմածառեր են կազմվում զանազան գեղարվեստական և գեղագիտական լուծումներով՝ աշխատելով ներառել տոհմի-ազգակցական խմբի առնվազն յոթ սերունդ՝ ուղղահայաց և հնարավորինս լայն՝ հորիզոնական ուղղություններով:	Ամրագրում է ընտանեկան-արյունակից ազգակցական կապերի ուղղահայաց և հորիզոնական շերտերի՝ տոհմի կամ գերդաստանի մասին իրազեկվածությունը, հիշողությունը, տոհմանունների հարատևությունը: Տոհմաձայնի նախնական տարբերակներն Ավետարանի կամ Սուրբ գրքի վերջին էջում ընտանիքում ծնված և մահացած անդամների ժամանակագրությունը գրանցող սովորույթ էր, որը հետագայում դարձավ ինքնուրույն միավոր՝ թղթի վրա գծված կամ որևէ այլ ձևով՝ կավի, փայտի քանդակի միջոցով գերդաստանի մի քանի սերունդների ճյուղային զարգացումը ներկայացնող պատկերով (այստեղից էլ անունը՝ «տոհմի ծառ»): Տոհ-

1	2	3	4	5	6	7	8
							մածառերի տարատեսակները զարգանում են կյանքին համ- ընթաց և այսօր կիրառվում են նաև ժամանակակից տեխնո- լոգիական հնարավո- ռությունները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
 ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
 ՂԵԿԱՎԱՐ

Դ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ